УДК 883К-3.091

ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО “БЕРЕСТЕЧКО”

Стадніченко О.О., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Хоча “історія” – це нібито річ цілком об’єктивна, але, на жаль, українська історія багато разів переписувалась, по-різному тлумачилась різними авторами, щоразу репрезентуючи цивілізованому світові образ України та її героїв у найнепередбаченішому вигляді.

До осмислення історії України та її проекцій у сьогодення Ліна Костенко звертається не вперше: це і історичний роман у віршах “Маруся Чурай”, окремі поезії, і нарешті історичний роман у віршах “Берестечко”, який хоч і був написаний ще в 1966-67 рр., але до 1999 року ще дописувався, доповнювався, вбираючи в себе трагічні моменти життя народу і в “хрущовську відлигу”, і в “брежнєвські заморозки”, і в горбачовську перебудову.

Цю ж проблему ґрунтовно розробляє Ліна Костенко і в публіцистичній праці “Гуманітарна аура нації” (або “Дефект головного дзеркала”), в якій аналізуються в комплексі як уроки українського минулого, так і справи сьогоднішні в контексті світової історії. В обох творах – в історичному романі – в художній формі, у статті з публіцистичною майстерністю геніальна письменниця шукає відповідь на питання: чому ми, українці, саме такі? І чому нас так сприймає світ? Хто в цьому винен? І, здається відповіді вона знаходить. Ліна Костенко у вказаній статті зазначає: “Карамзін відкрив Росію, як Колумб Америку, - сказав Пушкін. Додамо: відкрив великою мірою за рахунок української історії. Америку Колумб відкрив, шукаючи Індію. Доля абориґенів відома. Ми ж Україну відкриваємо в Україні, і це нікому не загрожує ні втратою території, ні духовних цінностей. Це лише вимагає перегляду звичної схеми, перестановки некоректно поставлених дзеркал.

Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам’яті і якісні витрати самого національного генотипу” [1,17]. Ліна Костенко наголошує, що “образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, але відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі, у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців. Неврастеніків просять не турбуватися” [1,17-18].

Своєрідно інтерпретуються проголошені проблеми саме в романі “Берестечко”. І розкриває Ліна Костенко їх пропускаючи через призму сумління однієї з найбільш суперечливих і одіозних постатей в історії України – гетьмана Богдана Хмельницького. І це не випадково. А.Шпиталь вказує: “Від М.Старицького до П.Загребельного – кожен по своєму бачив крізь віки ту трагічну подію, кожен за совістю своєю чи за партійною доктриною реконструював той час. Мало хто знає, що навіть В.Винниченко працював над романом про Б.Хмельницького” [2,44]. І кожен з авторів додавав до образу гетьмана чогось нового, по-своєму тлумачачи його державотворчу роль, а також неоднозначні наслідки його керування. Наприклад, Є.Маланюк неодноразово звертаючись до історії, і зокрема обставин розквіту й падіння Київської княжої держави, вважав, що доба козацтва була спробою національного відродження на новому витку історії. Саме тоді, на його погляд, відбувся процес кристалізації провідної верстви в державі. Але появу Богдана Хмельницького Є.Маланюк пояснював дивом, ірраціональністю. Козацька еліта ніби одностайно сприйняла авторитарну владу геніального гетьмана, але, на жаль, уже під час передсмертної хвороби Б.Хмельницького погляди її щодо форми і доктрини козацької державності розійшлися. У праці “Ієрархія” (1934) Є.Маланюк обґрунтовує думку про те, що трагізм української історії в тому, що українці не витворили ієрархічного суспільства, механізм діяльності якого б органічно просував до владних структур національно свідомі особистості. Фатальний збіг обставин (зокрема і поразка під Берестечком) не дав змоги гетьману створити династії, а його наступники не були рівновеликими йому. До влади приходили не ті люди. “Інстинкт ієрархічності в українців спаралізований, - вважав Є.Маланюк. – Не маючи того інстинкту, українці часто були нездатними

усвідомити, що є благом для них. Велич Богдана в тому, що він зумів знешкодити "своїх Кочубеїв" так своєчасно, що вони й до історії не потрапили" [3,126].

До такої ж думки приходить Ліна Костенко:

Була б у мене влада нестеменна

І династичне древо королят.

І мій народ, дорівняний до мене,

Уже ніхто не смів би обмовлять.

Були б у нас і вольності, і право.

І нашу славу множили б митці.

Держава – держить. Бо вона держава.

У неї скипетр влади у руці.

Але ж, на лихо, я не прагнув трону

Свободи прагнув, честі і ума.

Та й хто гризеться за корону,

У тому величі нема [4,83-84].

Написання роману "Берестечко" у формі монологу гетьмана є не випадковим, а навпаки цілком вмотивованим способом донести до читача в умовах тоталітарної системи тривожні, відверті роздуми автора про долю України, які можна назвати своєрідним виявом езопової мови, що спостерігалась і в інших творах Ліни Костенко (наприклад, "Циганська муза", "Іма Сумак" та ін.) Не зважаючи на те, що на перший погляд і на думку дослідників Богдан Хмельницький – головний герой твору, варто зазначити, що роман надзвичайно густо населений і в роздумах, переживаннях, медитаціях Хмельницького оживає вся Україна, козацька старшина, саме військо, простий народ, читач стає ніби співучасником батальних сцен і стежить за ходом думки героя, разом з ним шукаючи відповіді на питання:

Усе ж було за нас. Чому програли ми? [4,7]

Із кола порушених проблем варто особливо виділити, на наш погляд, актуальні і на сьогодні, які Ліна Костенко висвітлює і в "Гуманітарній аурі нації…": Україна і світ колись і сьогодні, значення освіченості для визнання українців у світі, становище нашої літератури, мистецтва, науки у світовому контексті, проблема рабського комплексу малоросійства, яничарства та ін.

Аналізуючи як власні свої помилки, так і весь шлях, пройдений його народом, Богдан Хмельницький приходить до широких філософських узагальнень:

От ми такі і є в очах всії Європи –

козакко, чернь, поспільство для ярма.

Ізгої, бидло, мужики і хлопи,

в яких для світу речників нема [4,85].

Ліна Костенко наділяє свого героя здатністю бачити крізь віки, критично і реально оцінювати здобутки і пороки свого народу, не ідеалізуючи його.

У романі "Берестечко", як і в інших творах, авторка наголошує, що кожен народ має посісти своє місце у світі і світовій історії, що кожен народ репрезентується світовій спільноті видатними постатями, героями, митцями, які стали якоюсь мірою фундаторами своєї держави. А хто ж і як репрезентує Україну? Автор устами свого героя промовляє:

Вмирати вмієм, по степах гасати.

але себе не вмієм написати.

У цій страшній великій боротьбі

не вмієм так сказати о собі,

щоб світ здригнувся, і на всі віки

були преславні наші козаки –

як ті Ахілли і як ті Геракли.

На це у нас щось розуму забракло [4, 118].

Кожна фраза, кожний рядок роману здається ніби викарбуваним діагнозом нашому хворому суспільству:

Бо поки ми тут про свободу мимрили,

то інші вже свободу здобули.

А ми усе співаєм, як ми вимерли

Або як нас в неволю продали [4,119].

Богдан Хмельницький, побувавши за кордоном, у палацах королів і вельмож, зрозумів, що в цивілізованій Європі глибоко шануються герої, які в часи історичних зрушень очолюють народ і стають його гідними речниками. А як же у нас?

І де той геній, до народу дбалий,

щоб розбудив наш умисел оспалий?!

І не нікчемним словом, що як нежить,

А як народу гідному належить! [4,119]

Герой роману впевнений, що якби і він "мав при собі гроно найвченіших мужів, піїтів і музик, якби і при ньому були "все люди грамотні і терті", то і світ би сприймав нас по-іншому. І пояснює:

А наше слово дожило до смерті,

але для світу й досі ще не є [4,119].

Потім цілком слушно Ліна Костенко зауважує, що можливо, не тільки самі українці в цьому винні, "може, трохи світ недочува ", бо не всі це бажають чути:

Бо хто за що, а ми за незалежність.

Отож нам так і важко через те [4,120].

У своїх "думках на самоті" Богдан приходить до висновку, що шлях його народу ніби позначений якимсь прокляттям, це шлях без кінця і без краю, це ніби ходіння по всіх колах пекла, це шлях до свободи і незалежності, такої манливої і в той же час недосяжної. Дослідниця Раїса Мовчан зауважує, що "поразка під Берестечком допомагає йому зрозуміти свою істинну роль як гетьмана на чолі такого вільнолюбного ментально народу, але який ніяк не може позбутися свого рабського комплексу, комплексу малоросійства" [5,47]. І щоб він не робив, сподіваної свободи ще не досягнуто:

І все одно – віками у ярмі.

Усім чужі. Для світу незначущі.

Чи що ніяк не вирвемось самі.

Чи що у нас сусіди загребущі.

Ми, вільні люди вільної землі,

Тавро поразки маєм на чолі! [4,121]

д Берестечком стає ніби епіцентром подій: тих, що відбувалися в минулому і що чекають на Україну в майбутньому. І саме ця поразка була першою в ряді перемог, яка і змусила вже звиклого перемагати гетьмана замислитись над причинами помилок, які привели до такого становища:

Поразка – це наука.

Ніяка перемога так не вчить [4,130].

Саме в цих словах і може бути сформульований лейтмотив роману "Берестечко". Болісний роздум переможеного гетьмана виростає за межі центрального образу, сягаючи всенародних масштабів. І з упевненістю можна зауважити, що головний герой твору – не Богдан Хмельницький, а сама Україна і її доля на різних витках історії.

А тим часом, проаналізувавши всі свої помилки, виробивши нову стратегію і навіть знаючи невтішні пророцтва полковника Небаби про долю України, Богдан Хмельницький збирає докупи своє військо і усвідомлює, що не має права на бездіяльність, коли історія, можливо, дає ще один шанс:

І вже ногою бувши в стремені,

Я нахилився до своєї Долі.

Я їй сказав: - Чекай в Чигирині.

Ми переможем. Не такі ми й кволі.

Не допускай такої мислі,

Що Бог покаже нам неласку.

Життя людського строки стислі.

Немає часу на поразку [4,157].

Роман "Берестечко" Ліни Костенко охоплює надзвичайно широке коло філософських, морально-етичних, загальнолюдських проблем, які є актуальними і зараз, коли Україна утверджується як незалежна держава. Поразка під Берестечком у романі з історичної події переросла в "синдром Берестечка", який супроводжує весь історичний розвиток української державності. Саме з "синдромом Берестечка" пов'язує Ліна Костенко концепцію національної історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Л. Гуманітарна аура нації (або "Дефект головного дзеркала") //Хортиця. - 2001.- №1.- С.8-18.
2. Шпиталь А. Книга болю з проблиском надії // Слово і час. - 2000. - №1. – С.44-46.
3. Маланюк Є. Ієрархія. Хроніка 2000 // Наш край. – К., 1992. – С.117-142.
4. Костенко Л. Берестечко. – К., 1999. – 157 с.
5. Мовчан Р. Позбутися рабського комплексу // Слово і час. – 2000.- №1. – С.47-48.